

İPEK YOLU'NUN TÜRK DÜNYASI ÜLKELERİNE GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE
SOSYO – KÜLTÜREL ETKİLERİ¹

Aykut KAR²

ÖZET

İnsanlık tarihinin en eski ve işlek yollarından birisi olan, Asya'dan Avrupa'ya, Avrupa'dan Afrika'ya kadar geniş bir coğrafyayı kapsadığından ötürü farklı ülkelerdeki halkları ve milletleri birbirine bağlayan İpek Yolu'nda; Türk boylarının etki alanına girdiğinde, sosyal ve kültürel açıdan zenginlikler göze çarpmaktadır. İpek Yolu'nun ana şehirlerinden olan Beşbalık, Kuca, Dehistan, Merv, Kaşgar, Hotan ve Turfan'ı incelediğimizde bu yolun sadece ticaret faaliyetlerinin değil sosyo – kültürel açıdan da zenginlikleri beraberinde getirdiğini görürüz. Bu noktaların Türk yurtlarını birbirine bağlarken, medeniyet seviyesi yüksek yerleşim bölgelerinin kurulmasında da önemli rol oynadığı gözlenir. Belirtildiği üzere adı geçen kentlerde oluşturulan pazarlar bir kültür ortamı oluşmasına olanak vermiş ve dil, din, yazı ve edebiyat açıdan toplumlar arasında etkileşim ortamı oluşturmuştur. Bu ortam, Farabi ve Ibn-i Sina gibi önemli bilim adamlarının yetişmesine olanak sağlamıştır. Bu bildiride Orta Çağ sonuna kadar ticaret ve aynı zamanda kültür köprüsü olarak nitelendirebileceğimiz İpek yolunun geçmişten günümüze Türk Dünyası Ülkeleri'nde sosyo – kültürel açıdan etkilerini konu alacağız.

Anahtar Kelimeler: İpek Yolu, Orta Çağ, ana yol, kültür köprüsü, Türk yurtları.

SOCIO-CULTURAL EFFECTS OF SILK ROAD ON TURKISH SOCIETIES
FROM PAST TO PRESENT

ABSTRACT

Silkroad was one of the ancient routes that connected many different societies since it was a great, busy network that came across Asia, Europe and Africa. As it stumble on Turkish tribes, social and cultural effects of it can be seen. When we review Beshbalik, Kuca, Dehistan , Merv, Kashgar, Hotan and Turpan, which are the main cities that Silk Road came across, there aren't only trading activities, but also socio-cultural ones. This route connected Turkish countries, as well as helping them to develop highly civilized settlements. As we pointed out, bazaars in settlements we mentioned made it possible to create a cultural interaction in subjects like language, religion, inscription and literature in many ways. This enviroment created a foundation for educating important scientists like Farabi and Ibn-i Cena. In our report, we'll analyze the socio-cultural activities in the route, Silk Road, which was a bridge between cultures and a trade center until the end of the middle age and it's effects on Turkish societies from past to future.

Keywords: Silkroad, Middle Age, main route, cultural bridge, Turkish societies

¹ Bu bildiri Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi tarafından 11 – 12 Mayıs 2017 tarihleri arasında düzenlenen II.Uluslararası Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Kongresi'nde Sunulmuştur.

² Yeditepe Üniversitesi, Fen – Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Giriş

Doğu ve Batı Medeniyetlerini birbirine bağlayan ve geçmişten günümüze baktığımızda önemini hiçbir zaman kaybetmeyen bu kültür köprüsünün tarihine kısaca baktığımızda; bu geniş ağ için ‘İpek yolu’ teriminin on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan ve yirminci yüzyılın başlarına kadar çalışmalarda kullanılmadığını görürüz. Ünlü Alman coğrafyacı Ferdinand von Richthofen’in (1833-1905), 1877’de yazdığı Çin adlı eserinde bu ağ için kaynaklarda ilk kez ‘İpek Yolu’ kavramını kullandığını karşımıza çıkar (Eker, 2012, s. 78). Bu yol bilindiği üzere Doğu ve Batı medeniyetleri üzerinde ilmi, edebi ve sanatsal eserlerinin oluşumunda önemli bir rol oynamış ve yüzyıllar boyunca ticaretin yanı sıra bir kültür ağı olmuştur. Kısaca; kervanlar sadece ipek değil, aynı zamanda kültürlerin, dinlerin, inanışların, örf, adet ve geleneklerin taşınmasında ve kültürler arası etkileşimin sağlanmasında bir araç olmuştur.

Sözü edilen ağ üzerinde ki ticaret faaliyetlere bağlı olarak küçük yerleşim yerleri kurulmuş ve bu yerleşim yerleri ticaret için olduğu kadar kültürel manada da bir durak haline dönüşmüştür. Bu duraklar bilindiği üzere çeşitli kültür ve medeniyetlerden tüccarların buluşma noktası olması sebebiyle medeniyet seviyesi yüksek yerleşim yerlerinin de oluşmasına imkân sağlamıştır. Nitekim; Kuçar, Lou-lan, Kumul (Hami), Turfan, Kaşgar, Fergana, Karaşehir, Dun-Huang, Yarkent, gibi duraklar gelişerek önemli şehirler olmuştur.

Maddi kültür unsurlarına baktığımızda ise İpek Yolu’nun her bir kilometresinde bulunan anıtlar, yazıtlar, şehirler ve inşa edilen kervansaraylarda Türklerin izlerini görmek mümkündür. Maddi ve manevi kültür değerlerinin bulunduğu bu ağ; doğuyu batıya, batıyı doğuya bağlayan ve buradan anlaşılacağı üzere aslen ticaret yolu olmasına rağmen sosyo – ekonomik ve siyasi dengeleri değiştiren bir koridor görevini üstlenmiştir.

Dinlerin Yayılması

İpek Yolu’nu birbirine bağlayan şehirlerde kurulan pazar yerlerinde farklı kültür ve uygarlıklara mensup tüccarların etkileşimiyle birlikte; Çin, İran, Hint ve Doğu Avrupa kültürleri Türkler arasında yayılmıştır. Aynı şekilde Türk inanışları da bu ağ vasıtasıyla çeşitli topluluklara ulaşmıştır. Ayrıca Uzak Doğu ile Batı dünyasının birbirinden haberdar olması gibi önemli bir sonucun yanında Hindistan’da doğan Budizm’in Çin’e ulaşması, Japonya’ya kadar ilerlemesi ve hatta burada hâkim din olması bu durumu en iyi açıklayan durumlardan birisidir (Kar, 2016, s. 194). Budizm’in etkili olduğu Türk toplulukları arasında ise Uygurlar ve Karluklar (Kafesoğlu, 2016, s. 137) da bulunmaktadır. Bu etkiyi sanat eserlerinde görmemiz mümkündür. Çin’de Han Hanedanlığı döneminde yani M.Ö. 139- 122 de Batı Türkistan’ı dolaşan Çang Çi’eng’in bilgileri ve Budist din adamı Hsüan-tsang’ın seyahatnamesi ile ayrıca Le Coq’un Tarım Havzası’ndaki Kuça ve Turfan’daki buldukları materyaller yine buradaki Budist mağaralarındaki freskler İpek yolunun kültür kalıntılarını gözler önüne sermiştir

(Beckwith, 2011, s. 77; Wu, 2006, s. 64). Bu etkinin görülmesinde en önemli sebepler hiç şüphesiz Çinlilerin diplomatik heyetlerinin, tüccarlarının Budist misyonerlerin, Çin dışında pek bilinmeyen egzotik metalleri, seramik, cam ve değerli taşları başka ülkelere tanıtması ve kültürünü aktarılmasını sağlamıştır. Ayrıca yukarıda da bahsettiğimiz üzere Uygurlar sadece Budizm'den etki almamış aynı zamanda Manihaizm ve adını M.S. 4. Yüzyılda Bizanslı din adamı Nestorius'tan alan Nesturi Hristiyanlık gibi dinler Uygur Türkleri de dâhil olmak üzere Türkistan Coğrafyası'na yayılmaya olanak bulmuştur (Eker, 2012, s. 77).

638 yılında Tang Hanedanı'nın başkentinde Alopen adlı bir keşiş Natüri manastırı kurmuş ve daha sonra Karluk ve Kırgız topluluklarına nüfuz etmiştir. Ortodoksluk ise Peçenek, Uz, Kıpçaklar; Musevilik, Hazar ve Karay gibi Türk toplulukları içerisinde yayılmaya başlamıştır (Kuzgun, 1993, s. 194.). Bugünkü Xian'da bulunan bir tablete göre Hristiyanlık İpek yolu üzerinden Çin'e kadar ilerlemiştir (Özey, 2014, s. 332). Yine bu çerçeveden baktığımızda İslamiyet'in yayılmasının hızlanmasının da bir sebebinin İpek Yolu olduğu bir gerçektir. . Özellikle 7. ve 14. yüzyıllarda etkin şekilde yaygınlaşan İslam'ın İpek Yolu üzerinde bulunan Medeniyetlere tesiri büyük ölçüde olmuştur (Kydyrali, 2016a, s. 94). Türkistan Coğrafyası'nda olan mezar kültürünün İslamiyet'e girmesinde bu yol vasıtasıyla Türk inanışlarının etkisinin olduğu açıktır.

Mimari ve Sanat Etkileşimi

Kültürel arası temaslar sonucunda İran, Çin, Sogd ve Türk kültürel geleneklerinin kaynaşmasına bağlı olarak Timurluların Gur Emir Mezarlığı'nı, Yesi'deki Hoca Ahmet Yesevi Camii gibi yapılar ortaya çıkmıştır. Ayrıca İran, Azerbaycan, Ermenistan, Hindistan etkileşimiyle birlikte mimari üslup, şekil ve yöntemler bir ahenk içinde kullanmıştır (Kydyrali, 2016a, s. 95). Ayrıca küçük sanat eserinde ve mimari minyatürlerde olduğu gibi kültürel etkilenişimi belli eden motifler kullanılmıştır. Bu etkileşimler incelendiğinde hem Türk kültürüne etkiler olduğu gibi Türk kültürünün de etkileri çeşitli coğrafyalarda görülmeye başladığı gözlenir. Bu yolun ana noktaları olan Kaşgar, Hotan ve Karaşar gibi şehirleri incelediğimizde sayısız kanıtlara ulaşabiliriz. İpek Yolu'ndaki bu durak noktalarında meydana gelen kültür değişimlerinin ağ üzerinde çeşitli şekillerde takibi mümkündür. Bunlardan birisi Tamgalardır. Tamgalar, Türk kültürünün temel unsurlarındandır (Aksoy, 2014, s. 147). Anavatanları, tarihi Türk coğrafyasıdır. Oralarda ortaya çıkmıştır (Aksoy, 2014, s. 147). Bir yapı bir yerde aynı olmasa da sosyal ve kültürel özelliklerin gereği olarak farklılıklar gösterebilmektedir. Bu konuda Eliade'nin şu görüşleri bulunmaktadır:

"...tarih, 'içkin' bir simgeciliğin yapısını kökten değiştirmeyi başaramamıştır. Tarih sürekli olarak yeni anlamalarla eklenmektedir; ama bunlar simgenin yapısını yok edememektedir." (Aksoy, 2014, ss. 146-147).

Kısaca Türk kültürünün izlerini ile sosyal coğrafyasını etnografya ve arkeolojik eserlerindeki damgalarını takip ederek bulabiliriz (Aksoy, 2014, s. 155). Türkistan

Coğrafyası'nda halı, kilim, mimari süslemelerde görülen tamgalar bu ağ üzerinde bulunan farklı bir coğrafyada örneğini görmemiz mümkündür.

Zanaat açısından ise yün ve keten işleme, halı ve kilim dokuma tekniklerinin bilinmediği Çin'de Asya ve Doğu Akdeniz'den getirilen halılar, kilim ve örtüler çok rağbet görmüştür (Kydyrali, 2016a, s. 92). Çin'den gelen eşyalar ise onların sosyal şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Türkistan Coğrafyası'nda bulunan minyatür sanatının örneklerinin özellikle İran Safevi döneminde gelişmesi ve buradan Anadolu'ya aktarıldığı, Osmanlı Dönemi'nde ise batı dünyasına etkisiyle birlikte yayıldığı bir gerçektir. Aynı zamanda yukarıda da bahsettiğimiz üzere o dönemden günümüze kalan en önemli Budist mimari ve duvar resimlerinin özelliklerini taşıyan yer Muzhat Nehri'nin kuzeyinde Bin Ev Dağı'nın uçurumunda inşa edilmiş olan Kızıl Bin Buda Mağaralarıdır (Baykuzu, 2015. s. 76). Bunlara ek olarak Orta Asya'nın Türk atı, Türk dokuma ve halıları bu yol ile batıya ulaşmış ve kültürel etkileşim devam kesintisiz olarak devam etmiştir (Kar, 2016, s. 194). Ayrıca Hint ve Yunan sanatı İpek Yolunda ilerlemesi önemlidir (Taşağıl, 2014, s. 17-18).

Sözlü Kültür Yoluyla Etkileşim

İpek yolu Türklerin tarihini sadece dini, sosyal, siyasi ve ekonomik yönden etkilemekle kalmamış, bahsettiğimiz üzere kültürel bakımdan da önemli ölçüde etkilemiştir. Birçok ürünle birlikte Türk sözlü kültür ürünleri de bu yol ile taşınmıştır. Masallar sözlü kültür ürünlerinin taşınmasında oldukça önemli bir etkidir. Bu ağ üzerinde çeşitli masalların farklı topluluklarda örneklerinin görülmesi bu etkileşimin önemli bir kanıtıdır. Örneğin Anadolu'da görülen *Gençlikte mi Kocalıkta mı* adıyla bilinen masal Kırgızların *Kedeylan* ile Özbeklerin *Küntoğmuş* destanlarının masal varyantları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer örnek ise Kazakların *Zengin ile Oğlu* masalında at çobanı olan oğlu gördüğü serabın peşine düştüğünde at yolda dile gelip kahramanı tehlikelere karşı korur ve uyarır. (Alptekin, 2003, s. 188-191) Özbek Türkleri'nde ise Baba Vasiyeti babasının vasiyetini yerine getirmesine karşılık olarak 3 sihirli at kazanır ve bu sayede tıpkı Altay Türkleri'nde *Közödöy* masalındaki gibi kralın kızıyla evlenmeye hak kazanır. (Baydemir, 2004, ss. 652-656) Masalarda ortak benzerliklerin bir diğeri de *Keloğlan* masalarıdır. Kırım Tatar masalarında keloğlan diğeri Türk boylarında olan Keloğlana benzer. Genel olarak bahsederek her işte kendini kurtararak kralın kızıyla evlenir. (Bakırcı, 2010, ss. 221-231). Bunlar dışında pek çok ortak motifli işleyen masallar bulunmaktadır.

Sonuç

İpek Yolu hem tarih hem de kültürel bakımdan bizler için önemli bir mirastır. Bahsettiğimiz üzere bu mirasın şekillenmesinde bu ağı kullanan pek çok kültürün etkisi göz ardı edilemez. Çünkü ekonomik ilişkiler kültürel ilişkilerin de şekillenmesini sağlamış. Kültürel etkileşim madde ve manevi, mikro ve makro düzeyde olmak üzere bütün düzeylerde

yaşanmıştır. (Kydyrali, 2016a, s. 92). Bahsettiğimiz üzere İbn Sina'nın hekimlerin öncüsü olması ya da Farabi'nin düşünce tarihinde Aristo'dan sonra gelmesinde bu yolun etki alanı olmasında önemli bir rolü vardır (Atasoy, 2014, s. 81). Batıdan Çin'e gelen ve İpek Yolu'nu kullanan, Moğolistan'ın Papalık elçisi Longjumeau'lu Andrew (1245-1247, 1249-1251), Ermeni Kral Hayton I (1254-1255), İbn Battuta (1325-1354), Fransız tüccar Tavernier (1629-1675) gibi batılı gezgin, tüccar ve çeşitli ülkelerin elçileri bu yoldan uzak doğuya gidip gelmişler ve yazdıkları eserlerinde yolculuklarını anlatmışlardır. Bunlar gibi daha bilmediğimiz tüccarlar, hacılar, misyonerler üç bin yıldan beri bu yolu kullanarak Çin ve Hindistan gibi uzak doğu ülkelerinin İran ve Akdeniz ülkeleriyle olan ticari ve kültürel bağlarını kurmuşlardır (Günel, 2000, s. 134). Bir başka örnek olarak medeniyetin her alanda gelişmesinde yeri doldurulamayacak bir buluş olan Kâğıttan, ipek ve porselen gibi lüks tüketim mallarına, ya da hem gıdaların korunmasında kullanılan hem de yeni bir damak zevki yaratan baharatlara kadar geniş bir yelpazeye yayılan ürünler İpek Yolu aracılığıyla Doğu'dan Batıya taşınmıştır (Kydyrali, 2014b, s. 359). Kısaca Kültürünü öğrenmek istediğimiz bir topluluğun karakteristik özelliğini çalışmak yeterli değildir. Onun komşu halkaların da kültürlerini çalışmak gereklidir. Ancak böylelikle çözebiliriz. Buradan da anlaşılacağı üzere Çin, Hint, Pers, İran, İslam ve Arap kültür ve topluluklarını birbirleriyle besleyen bir hayat damarı ağı olmuştur. Bu ağın kısaca tanımı olarak Türk Medeniyeti diyebiliriz. Bu medeniyet hoşgörüyü temel alan Hoca Ahmet Yesevi, Yunus Emre ve Mevlana gibi insanlığın ortak değerleri de Avrasya Coğrafyası'na bu damarla yoluyla taşınmıştır (Kydyrali, 2014b, s. 360).

Kaynakça

- Aksoy, M. (2014). İpek Yolu'nda Türk kültürünün izleri:tamgalar. F. Atasoy (Ed.), *İpek Yolu'nda Türk kültür mirası*. (ss. 146. – 155) İstanbul: Türk Yurdu Yayınları.
- Alptekin, A. B. (2003). *Kazak masallarından seçmeler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Atasoy, F. (2014). İpek Yolu'nda Türk dünyası ortak kültür mirası. F. Atasoy (Ed.), *İpek Yolu'nda Türk kültür mirası*. (ss. 9 – 13). İstanbul: Türk Yurdu Yayınları.
- Bakırcı, N. (2010). *Kırım Tatar masalları*, Konya: Kömen Yayınları.
- Baydemir, H. (2004). *Özbek masalları*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Baykuzu, T. D. (2015). Turfan'dan Kaşgar'a İpek Yolu üzerindeki vaha şehirleri. A. Taşağıl (ed.), *İpek Yolu*. (ss.59-83). İstanbul:Türk Kültürüne Hizmet Vakfı
- Beckwith, I. C. (2011). *Empires of the Silk Road: a history of central eurasia from the bronze age to the present*. Princeton University Press.
- Eker, S. (2012). Orta Asya'nın gizemli halkı: Soğdlular Soğd ve Soğdca. *Türkbilgi*, s. 24, (ss.77 – 92).
- Günel, G. (2010). Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Anadolu'da İpek yolu – kervansaraylar – köprüler. *İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, s.29. (ss. 133-146).
- Kafesoğlu, İ. (2016). *Türk milli kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kar, A. (2016). İpek Yolu'nda Türkler. *TİDSAD (Türk – İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi)*. s.7, (ss. 191 – 196).

Kydyrali, D. (2016). Medeniyetler diyalogu inşasında İpek Yolu'nun önemi. F. Atasoy (Ed.), *Yükselen İpek Yolu II. cilt İpek Yolu'nda bilgi ve siyaset.* (ss. 89. – 103). İstanbul: Türk Yurdu Yayınları.

Kydyrali, D. (2014). İpek Yolu ve Türk Konseyi. F. Atasoy (Ed.), *İpek Yolu'nda Türk kültür mirası.* (ss. 359 – 363). İstanbul: Türk Yurdu Yayınları.

Özey, R. (2014). İpek Yolu'nda Türk Dünyası'nın jeopolitik önemi. F. Atasoy (Ed.), *İpek Yolu'nda Türk kültür mirası.* (ss.328-358). İstanbul: Türk Yurdu Yayınları.

Taşgıl, A. (2014). Kadim Türkler ve İpek Yolu'nun tarihi gelişimi. F. Atasoy (Ed.), *İpek Yolu'nda Türk kültür mirası.* (ss. 14. – 20). İstanbul: Türk Yurdu Yayınları.

Kuzgun, Ş. (1993). *Hazar ve Karay Türkleri*, Ankara.

Wu, D. (2006). *Footprints of foreign explorers on the Silk Road.* China Intercontinental Press.